

Theodor GEORGESCU
(Universitatea din București) | **Criză politică în cetate –
Lysistrata lui Aristofan și
receptarea ei modernă**

Abstract: (Political Crisis in the City – Aristophanes' *Lysistrata* and its Modern Reception) The ancient Greek comedy, turned in a few decades into the new comedy, later inspiring Latin comedy, often centers on a crisis situation. The author presents a pressing issue of the day with humor, but with no less interest in steering public opinion in a certain political direction. In 411 BC. Aristophanes presented *Lysistrata* to the Athenian audience, just a few years after the Athenians had suffered a terrible defeat in a daring expedition to Sicily. The atmosphere in Athens was all the more oppressive as the allies of the League of Delos were trying to abandon the alliance that was now endangering rather than protecting them. In this crisis situation Aristophanes chooses to present a novel subject to the audience: the Athenian *Lysistrata* organizes the other women of Greece to strike against their husbands in order to determine them to make peace. Apparently, a new attempt by the author to plead for peace in a new period of the Peloponnesian War. In modern times, of all Aristophanes' plays, this one has been most often staged, either in the service of emancipatory ideologies or as a plea for peace (*Make love, not war*). In the present communication we will try to show the true purpose with which Aristophanes presented the play and the perhaps erroneous instrumentalization of the play in contemporary times.

Keywords: *Aristophanes, Lysistrata, war, comedy, politics.*

Rezumat: Comedia veche greacă, transformată în câteva zeci de ani în comedia nouă, inspiratoare apoi pentru comedia latină, pune adesea în centru o situație de criză. O problemă stringentă, la ordinea zilei, este prezentată cu umor de autor, dar nu cu mai puțin interes de a conduce opinia publică într-o anumită direcție politică. În 411 î.Hr. Aristofan prezenta publicului atenian *Lysistrata*, la doar câțiva ani după ce atenienii suferiseră o cumplită înfrângere într-o expediție temerară în Sicilia. Atmosfera de la Atena era cu atât mai apăsătoare cu cât aliații din Liga de la Delos încercau să abandoneze alianța care îi puneă acum mai degrabă în pericol decât să le asigure protecția. În această situație de criză Aristofan alege să prezinte publicului un subiect inedit: ateniana *Lysistrata* coaleză celelalte femei din Grecia pentru o grevă față de bărbații lor cu scopul de a-i determina să facă pace. Aparent, o nouă încercare a autorului de a pleda pentru pace într-o nouă perioadă de cumpănă a Războiului Peloponesiac. În epocă modernă, dintre toate piesele lui Aristofan, aceasta a fost cel mai adesea pusă în scenă, fie în slujba unor ideologii de emancipare, fie ca o pledoarie pentru pace (*Make love, not war*). În comunicarea de față vom încerca să arătăm adevăratul scop cu care Aristofan a prezentat piesa și instrumentalizarea poate eronată a piesei în contemporaneitate.

Cuvinte-cheie: *Aristofan, Lysistrata, război, comedie, politică.*

Receptarea în epocă modernă a piesei *Lysistrata* a lui Aristofan a perpetuat două mituri: 1. Este o piesă anti-război. 2. Este o piesă „feministă” *avant la lettre*. Plecând de la aceste premise, *Lysistrata* a fost instrumentalizată politic și ideologic mai ales în ultimul secol. În 2003 mai mult de 300.000 de persoane au fost mobilizate în 59 de țări într-un proiect „*Lysistrata*”, în care s-au citit fragmente din piesă, pentru a protesta împotriva iminentei invazii a Irakului de către SUA și forțele coaliției de

atunci¹. Denunțarea acestui abuz de interpretare s-a făcut și până acum, dar mai degrabă cu argumente de ordin general².

Vom încerca în cele ce urmează să demonstrăm, cu exemple concrete din piesă, care sunt motivele pentru care aceste interpretări moderne nu se susțin pentru un cititor atent al piesei în original. Chiar dacă, fără îndoială, orice operă literară are o valoare de generalitate dincolo de momentul istoric în care a fost compusă, devenind chiar independentă față de autor și intențiile inițiale ale acestuia, această piesă, ca, de altfel, cele mai multe din piesele lui Aristofan, este atât de puternic ancorată în anul în care a fost reprezentată, încât extragerea unor situații din piesă, compuse inițial pentru un scop bine determinat, și folosirea lor pentru a demonstra, uneori, chiar contrariul, constituie o deturnare a mesajului piesei. Mai întâi, înțelegerea contextului istoric în care a fost reprezentată la Atena piesa, ne va lăsa să înțelegem mai bine și intenția autorului.

Contextul istoric din anii 412-411 î.Hr. era unul complicat pentru toate părțile implicat în Războiul Peloponesiac. Cu un an înainte, vestea înfrângerii expediției ateniene în Sicilia căzuse ca un trăsnet la Atena. Unul dintre strategii atenieni, trimiși să conducă operațiunile din Sicilia, controversatul Alcibiade, după ce fusese, probabil, implicat în mutilarea hermelor chiar în preziua plecării expediției, ajunsese până la urmă, pentru a scăpa de o foarte posibilă condamnare, orchestrată de dușmanii săi de la Atena, să se refugieze mai întâi la Sparta și, după ce devenise suspect și acolo, la perși, unde reușise să stabilească o relație apropiată cu satrapul Tissaphernes. Evenimentele sunt relatate în special de Tucidide (Thuc. 8.46-58), dar există mărturii importante despre „revoluția” care se punea la cale și la Aristofan (*Lysistrata* și *Femeile la sărbătoarea Tesmoforiilor*) sau Aristotel, care pot nuanța relatarea istoricului.³

Vom rezuma însă aici relatarea lui Tucidide, care este relevantă și pentru interpretarea *Lysistratei*. Alcibiade, pentru a putea reveni la Atena, urmărea să schimbe regimul democratic cu unul oligarhic, care i-ar fi permis revenirea. El îl îndemna pe Tissaphernes să distribuie egal ajutorul pe care îl dădea ateniienilor și spartanilor, astfel încât niciuna dintre cetăți să nu dobândească prea multă putere și, dacă ar fi nevoie, să poată răsturna pe oricare dintre cele două tabere. În plus, îl sfătuia să-i lase pe greci să se macine între ei, fără a face prea multe cheltuieli, dar adăuga că Atena este o alegere mai sigură, căci puterea lor este una navală, în timp ce spartanii ar putea pune în pericol Persia din interior, fiind mai pricepuți în lupta terestră. Gândul lui Alcibiade era ca, prin politica lui Tissaphernes, să nu distrugă Atena în care spera să revină, după ce îi va fi convins pe ateniieni de acțiunile sale loiale față de cetatea mamă și de prietenia sa cu Tissaphernes. Prin intervenții directe, el reușește să-i convingă pe generali ateniieni din Samos că el poate să-l aducă pe satrap de partea Atenei. Cerea ca acest lucru să fie amintit „celor mai buni dintre oameni” și să se spună că „el vrea să trăiască ca prieten împreună cu aceștia, întorcându-se acasă într-o oligarhie și nu sub o guvernare a plebei și nici sub o democrație care l-a exilat pe

¹ Lorna Hardwick face o trecere în revistă a reprezentărilor moderne în *Lysistratas on the Modern Stage* în Stuttard 2010, 80-89.

² Cf. Revermann M., *On Misunderstanding the Lysistrata* în Stuttard 2010, 70-79.

³ Pentru o discuție amplă asupra surselor acestui eveniment politic v. Gomme 1981, 184 sqq.

el” (Thuc. 8. 47 ὅτι ἐπ' ὀλιγαρχία βούλεται καὶ οὐ πονηρία οὐδὲ δημοκρατία τῇ αὐτὸν ἐκβαλοῦσιν κατελθὼν ... φίλον αὐτοῖς ξυμπολιτεύειν).

În urma acestor intrigi ale lui Alcibiade, ideea a prins contur mai întâi în armata cantonată în Samos și, apoi, a ajuns la Atena. În Samos Tucidide vorbește de o „conspirație” (Thuc. 8.48 ξυνωμοσία), care promova planul lui Alcibiade. Singurul care se opunea era generalul Phrynichos. El încerca să-i convingă și pe ceilalți că pe Alcibiade nu-l interesa atât dacă la Atena este democrație sau oligarhie, cât mijlocul prin care el să se întoarcă acasă, rechemat de prietenii săi. În plus, regele persan se va încrede mai degrabă în spartani decât în atenieni, căci de la cei dintâi nu avusese nimic de suferit, iar cetățile aliate, presupunea el, nu vor primi cu entuziasm instalarea la Atena a unui conduceri oligarhice.

Acest grup de influență din Samos îl trimite pe un anume Peisandros (gr. Πείσανδρος) la Atena pentru a încerca să-i convingă pe atenieni să adopte oligarhia cu un mesaj clar: doar prin reabilitarea lui Alcibiade și instaurarea unui regim oligarhic Atena poate spera că va primi ajutorul regelui persan, cu care va putea înfrânge Sparta. Mult mai târziu, Cornelius Nepos, inspirându-se din Tucidide, dar și din alte surse, îi rezuma profilul astfel: „mergea în aceeași direcție cu Alcibiade, fără a fi prieten puterii poporului, și era un susținător al aristocraților.” (Nep. Alc. 5.4 erat enim eodem quo Alcibiades sensu, populi potentiae non amicus et optimatum fautor).

În urma acestor promisiuni, atenienii se vor lăsa convinși, sperând că vor putea restaura democrația mai târziu și, prin urmare, îl destituie pe Phrynichos, cel care se opunea planului. Îl însărcinează totodată pe Peisandros să negocieze cu Tissaphernes. Aceste tratative vor începe, dar satrapul persan va refuza să încheie o înțelegere, având în același timp pretenții inacceptabile pentru atenieni. Aceștia vor trage concluzia că Alcibiade i-a înșelat, așa că vor întrerupe orice negociere, în vreme ce Tissaphernes se va reorienta spre o înțelegere cu spartanii cu care și încheie un tratat, reprodus explicit de Tucidide în 8.58. Trebuie observat că Aristofan va parodia și el acest tip de jurămintă în piesa compusă în același an, *Lysistrata* (vv. 212-236).

Singura ancoră de realitate din piesa *Lysistrata* este menționarea explicită a politicianului Peisandros, într-un dialog dintre protagonistul piesei, Lysistrata, și un „magistrat” (πρόβουλος¹), trimis să negocieze cu femeile refugiate pe Acropole. Redăm mai jos contextul lărgit, care face parte din secțiunea dramatică numită *epirrema*, împreună cu traducerea pe care o propunem.

(vv. 486-492)

PP. καὶ μὴν αὐτῶν τοῦτ' ἐπιθυμῶ νῆ τὸν Δία πρῶτα πυθέσθαι,
ὃ τι βουλόμεναι τὴν πόλιν ἡμῶν ἀπεκλείσατε τοῖσι μοχλοῖσιν.

ΛΥ. ἵνα τὰργύριον σὼν παρέχοιμεν καὶ μὴ πολεμοῖτε δι' αὐτό.

PP. διὰ τὰργύριον πολεμοῦμεν γάρ;

ΛΥ. καὶ τᾶλλα γε πάντ' ἐκυκλήθη.

ἵνα γὰρ Πείσανδρος ἔχοι κλέπτειν χοῖ ταῖς ἀρχαῖς ἐπέχοντες
ἀεὶ τινα κορκορυγὴν ἐκύκων. οἱ δ' οὖν τοῦδ' οὐνεκα δρώντων
ὃ τι βούλονται· τὸ γὰρ ἀργύριον τοῦτ' οὐκέτι μὴ κατέλωσιν.

¹ Este vorba de magistrații aleși în mod excepțional la Atena în 413 î.Hr., după aflarea dezastrului din Sicilia, însărcinați cu gestionarea reabilitării cetății (cf. Thuc. 8.1).

„MAGISTRATUL

(*către corifeu*)

Așa e, pe Zeus! Țsta e primul lucru pe care îmi doresc să-l aflu de la ele.

(*către Lysistrata*)

Ce vreți de-ați închis pe dinafară cetățuia noastră cu acești drugii?

LYSISTRATA

Ca să putem pune mâna pe banii voștri și să nu mai faceți război pentru ... ăăă

... cu ei.

MAGISTRATUL

Pentru ... ăăă ... cu bani facem noi război?

LYSISTRATA

Da, și toate celelalte lucruri au fost amestecate și tulburate. Căci, ca să aibă

Peisandros ce să fure, și cei ce se țin scai de funcții, amestecau mereu câte o chiorăială [de război prin cetate]. Ei bine, pentru asta, să facă ei ce vor! Pe banii ăștia însă să nu mai pună mâna!”¹

Fragmentul redă încercarea de negociere dintre magistrat, reprezentantul bărbaților, și Lysistrata, lidera femeilor care au ocupat Acropole, unde se află și tezaurul cetății, împreună cu banii aliaților din Liga de la Delos. Argumentarea femeilor este simplă. Ele s-au baricadat pe Acropole pentru a-i opri pe bărbați să mai aibă acces la bani, iar, fără ei, războiul nu poate merge mai departe. Ideea lui Aristofan era exprimată în epocă și de Tucidide, care pune în gura regelui spartan Archidamos aceste cuvinte: „războiul nu este atât despre arme, cât despre banii cheltuiți” (Thuc. 1.83 ἔστιν ὁ πόλεμος οὐχ ὄπλων τὸ πλεόν ἀλλὰ δαπάνης).

În pasajul comic de mai sus există și un posibil joc de cuvinte dat de interpretarea sensului prepoziției διά, atât „prin / cu”, cât și, cu sens final, „pentru”, ambele sensuri fiind atestate cu cazul acuzativ. Atunci când Lysistrata spune μὴ πολεμοῖτε δι' αὐτό, se poate înțelege atât „să nu mai faceți război cu acești (bani)”, cât și „să nu mai faceți război pentru acești (bani)”. Aristofan a introdus probabil voit această ambiguitate pentru a sugera atât impulsul spre război al atenienilor, după ce mutaseră tezaurul alianței de la Delos la Atena, cât și întreținerea războiului de către politicieni în scopul unor foloase materiale. În plus, cele două verbe din traducere, „toate celelalte lucruri au fost amestecate și tulburate” (τὰλλα γε πάντ' ἐκυκλήθη), redau un singur vb. din original, κυκάω, care, având la bază o metaforă culinară, înseamnă deopotrivă „a amesteca” și „a tulbura”, cu aluzie la starea de veșnică vrajbă pe care unii politicieni o întrețineau în cetate pentru a-și putea atinge obiective personale. Unul din aceste scopuri este furtul direct (vb. κλέπτειν), iar cel incriminat este direct Peisandros, singurul nume de politician, așa s-a spus mai sus, numit explicit în această piesă. Pe lângă el, mai sunt cei care, (traducem de această dată literal) „ocupând funcțiile, amestecau mereu câte o chiorăială”². Această „chiorăială” (gr. κοκροφυγή) este „zarva” sau „starea de tulburare” pe care politicienii o întrețineau continuu în cetate pentru a putea fura. Aristofan sugerează că tensiunea este întreținută artificial pentru a putea permite liderilor să-și vadă de interesele ilicite

¹ Toate traducerile ne aparțin.

² Pentru folosirea lui κοκροφυγή „chiorăială” cu sensul de tulburare politică, se poate consulta și pasajul din *Pacea*: „pune capăt luptelor și zarvelor ca să te putem numi Lysimache [*id est* „Ce care face să înceteze lupta”]” (Ar. Pax991-992 λῶσον δὲ μάχας καὶ κοκροφυγάς, / ἵνα Λυσισμάχην σε καλῶμεν),

fără a fi observați. Războiul însuși pare menținut, deși s-ar putea opri, pentru că mulți au de câștigat de pe urma lui.

Peisandros este unul din acești politicieni, iar Aristofan alege să-l numească, cu toate riscurile, ca pentru a-i demasca intențiile. Riscul exista, căci atacul la persoană în comedie putea atrage acuzații împotriva poetului (ὄνομαστί μὴ κομῶδεῖν „a nu se aduce atacuri la persoană în comedie” era un principiu impus de autorități în epocă). Era un ateniian din dema Acharnai și făcuse parte, în momentul când expediția ateniană pleca spre Sicilia (413 î.Hr.), din comisia de investigare a mutilării Hermelor, așa cum aflăm din discursul lui Andocide (And. Myst.1.27). Momentul său de *akmé* politic a fost în 411 î.Hr., atunci când a intermediat, după cum s-a spus deja mai sus, tentativa de revenire a lui Alcibiade la Atena, făcând legătura dintre trupele ateniene din insula Samos și personajele influente de la Atena cu simpatii oligarhice.

Scolia la *Lysistrata* comentează versul de mai sus, precizând că Peisandros era atacat în comedie drept „corupt” (δωροδόκος), iar Aristofan îl menționase și în *Babilonienii* (piesă jucată în 426 î.Hr., dar pierdută azi). Adaugă, de asemenea, că era „laș” (δειλός), însușire care devenise proverbială, de vreme ce lexiconul *Suda* (s.v.) menționa vorba: „mai laș decât Peisandros” (Πεισάνδρου δειλότερος). Această insistență a lui Aristofan în a numi explicit un politician al vremii, chiar dacă nu e nouă în comparație cu atacurile din alte piese, este suspectă pentru *Lysistrata*, căci este vorba de un singur nume de politician amintit, ca și cum poetul ar fi vrut să atragă atenția asupra unui unic pericol.

Acest pericol pare a fi o revoluție, ceea ce grecii numeau στάσις, adică o răsturnare a ordinii de drept. Pentru ateniieni ordinea de drept era, deja de muți ani, democrația, iar răsturnarea ei ar fi însemnat instaurarea unui model de tip aristocratic / oligarhic, după modelul Spartei. Lunile care au precedat reprezentarea efectivă a *Lysistratei* au fost, cu siguranță, fundalul unor pregătiri din partea celor care vedeau salvarea cetății în întoarcerea lui Alcibiade la Atena și, prin intermediul lui, în ajutorul furnizat Atenei din partea satrapului Tissaphernes. Abandonarea democrației ar fi fost doar temporară, pentru a trece peste impasul momentului, adică iminența pierderii războiului cu spartanii, urmând ca democrația să fie reinstaurată după ce a trecut pericolul, așa cum menționa Tucidide. Nu avem de unde să știm care era părerea lui Aristofan despre acest plan, pus la cale de Alcibiade, susținut și negociat la Atena de către Peisandros. Reprezentarea *Lysistratei* la doar câteva luni înainte de punerea lui în practică face însă imposibilă decuplarea piesei de această problemă arzătoare la ordinea zilei. Este adevărat că, pentru elaborarea piesei, poetul avea nevoie de câteva luni, iar momentul efectiv al reprezentării nu putea ține pasul cu politica imediată a momentului, dar, oricum am privi lucrurile, spectrul unei revoluții oligarhice plutea în aer, iar a judeca piesa în afara acestui context ar fi o eroare, căci toate celelalte piese ale lui Aristofan sunt ca o pagină de ziar, compuse *hic et nunc*.

Reprezentările moderne ale *Lysistratei* au insistat pe cele două posibile mesaje, percepute în lectura modernă a piesei: este o piesă „pacifistă” (*make love, not war*) și o prefigurare a eliberării femeii de sub autoritatea bărbaților.

În privința mesajului anti-război al piesei situația trebuie privită contextual. Este adevărat că mesajul general al pieselor lui Aristofan este profund în favoarea păcii, dar contextul fiecărei reprezentări este diferit. În 426 î.Hr. piesa *Babilonienii* (gr. Βαβυλώνιοι), pierdută azi, denunța probabil tratarea umilitoare a aliaților Atenei

în conflictul cu Sparta. În *Acharnienii* (gr. Ἀχαρνῆς), din 425 î.Hr., erau prezentate efectele dezastruoase ale războiului, dar și o posibilă soluție. În 424 î.Hr., piesa *Cavalerii* (gr. Ἱππῆς) era un atac personal asupra liderului democrat pro-război, Cleon, în vreme ce, peste câțiva ani, în 421 î.Hr., *Pacea* (gr. Εἰρήνη) anticipa celebrul armistițiu pus la cale de generalul Nikias. Toate aceste piese, fiecare în felul ei, pleda pentru pace în primii zece ani ai războiului (așa numitul „Război Arhidamic”), atâta vreme cât Atena era, pentru Aristofan și alții, care gândeau la fel, cetatea care provocase războiul, iar pledarea „anti-război” era implicit o luptă împotriva liderilor pe care Aristofan îi considera responsabili de suferințele ateniensilor, fie că era vorba de Pericles, Cleon sau alții. În 411 î.Hr., după dezastruoasa expediție în Sicilia, atunci când foștii aliați ai Atenei începeau să se desprindă din Liga de la Delos și să treacă de partea Spartei, iar persii păreau mai dispuși să-i ajute pe spartani decât pe ateniensii, punctul de vedere al lui Aristofan despre război s-ar putea să fi fost diferit. Acum, cum am văzut, plana asupra Atenei un alt pericol, răsturnarea sistemului democratic și instaurarea unui oligarhic, pe care Aristofan, oricâte reproșuri avea de adus democrației anterioare, este foarte posibil să nu-l fi preferat.

Spre sfârșitul piesei, cele două semicoruri, al bătrânelor și al bătrânilor, care se înfruntaseră violent până în acest moment, se reunesc împăcate și se adresează spectatorilor cu următoarele cuvinte: (1043-1049) „Oameni, nu ne pregătim să spunem nici cel mai mic rău despre niciunul dintre cetățeni, ci, dimpotrivă, ne pregătim și să le spunem și să le facem pe toate cele bune, căci ne sunt suficiente chiar relele din fața noastră.” (οὐ παρασκευαζόμεσθα / τῶν πολιτῶν οὐδέν, ὧνδρες, / φλαῦρον εἰπεῖν οὐδὲ ἐν, / ἀλλὰ πολὺ τοῦμπαλιν / πάντ' ἀγαθὰ καὶ λέγειν καὶ / ὄραν' ἱκανὰ γὰρ τὰ κακὰ / καὶ τὰ παρακείμενα). Ultimele cuvinte au fost interpretate diferit. *Scolia* consideră că cele două adjective substantivizate, τὰ κακὰ „cele rele” și τὰ παρακείμενα „cele care stau înaintea”, ar trebui judecate separat, primul cu referire la dezastrul flotei din expediția din Sicilia. Critica modernă îl interpretează însă pe καὶ cu valoare adverbială, „chiar”, așa cum am propus în traducere¹. În acest caz, Aristofan atrage atenția spectatorilor asupra relelor cu care riscă să se confrunte. Care sunt acestea? Credem că poetul făcea o aluzie la negocierile din acele luni pentru aducerea lui Alcibiade și pentru abandonarea democrației.

Concentrarea lui Aristofan pe un pericol iminent și iluzoria speranță în pace ar putea rezulta și din cuvintele care urmează, ale Lysistratei, care scot în evidență, prin mijloace comice, câtă încredere mai avea poetul în acel moment în ajungerea la un acord: (vv. 1050-1057)

ἀλλ' ἐπαγγελλέτω πᾶς ἀνὴρ καὶ γυνή,
εἴ τις ἀργυρίδιον
δεῖται λαβεῖν, μνᾶς ἢ δύο· ἢ τρεῖς· ὥς ἔσω
'στὶν κᾶχομεν βαλλάντια.
κᾶν ποτ' εἰρήνη φανῇ,
ὅστις ἂν νυνὶ δανείσῃται παρ' ἡμῶν,
ἢν λάβῃ μηκέτ' ἀποδοῖ.

¹ Cf. Perusino 2020, 292.

„Hai, fiecare bărbat și femeie să anunțe dacă cineva are nevoie de ceva bănuți, două sau trei mine; sunt aici înăuntru, acasă, și avem și punguțe. Iar dacă pacea va apărea la un moment dat, cel care se va împrumuta acum de la noi, dacă ia, nu va da nimic înapoi!”

Pasajul este un exemplu de ἀδύνατον „lucru imposibil”, procedeu comic folosit de poet și în alte piese (cf. Ar. Eq. 1089). Oferta de a împrumuta pe oricine cu o „sumă modică” (gr. ἀργυρίδιον) este fantezistă. Cele „două sau trei mine” reprezentau, nici mai mult, nici mai puțin, decât echivalentul a 200-300 de drahme, adică suma cu care o familie s-ar fi putut întreține aproape un an¹. În plus, doritorilor li se oferă și „punguțe” cu care să-i ducă acasă. Cei care se îndatorează vor trebui să returneze banii cu o singură condiție: să se ivească pacea. Altfel spus, Aristofan este atât de convins că pacea nu va apărea prea curând, încât statul poate risca să ofere bani oricui. Dincolo de ficțiunea comică, poetul pare mai preocupat în acest moment de împăcarea internă decât de terminarea războiului care se eternizase și al cărui sfârșit părea, de fapt, o utopie.

În continuarea pasajului de mai sus, un al doilea exemplu de ἀδύνατον introduce subtil o aluzie la mișcarea oligarhică care se pune la cale. Spectatorii sunt invitați, cu aceeași generozitate ca mai înainte, să participe la un banchet cu diverse bunătăți: (Ar. Lys. 1058-1062) „Urmează să primim în căminul nostru niște oaspeți din Carystos, oameni vrednici și de ispravă. Mai e și ceva supă de legume și am și un purcel de lapte” (ἐστὶν δὲ μέλλομεν ξένους τινὰς Καρυστίους, ἀνδρας καλοὺς τε καὶ αἰσθητοὺς. κάστιν <μὲν> ἔτινος τι, καὶ δελφάκιον ἢν τί μοι). Tot pasajul are și o decodare în cheie erotică, dar ne interesează acum doar aspectul politic. Menționarea oamenilor din cetatea Carystos, din sudul insulei Eubee, trimite foarte probabil la rolul pe care aceștia îl aveau în punerea la cale a schimbării politice de la Atena. Tucidide precizează explicit că în vara anului 411 î.Hr., adică la doar câteva luni după probabila reprezentare a piesei la Lenae², trei sute de bărbați din această cetate au participat activ la mișcarea oligarhică (Thuc. 8.69). În pasajul de mai sus din *Lysistrata* intenția foarte probabilă a lui Aristofan a fost aceea de a atrage atenția asupra acestui pericol, mai ales că ei sunt numiți ironic „oameni vrednici și de ispravă” (καλοὶ καὶ αἰσθητοί), formula consacrată la Atena pentru cetățenii merituosi. Este semnificativ că numele lor este reluat apoi în piesă, ca și cum spectatorilor li se aduce aminte de acest pericol (v. 1181).

O altă posibilă aluzie politică este atunci când corul i se adresează Lysistratei în calitatea ei de negociator, care urmează să mijlocească dialogul dintre părțile aflate în conflict. Ea este numită, măgulitor, printr-un oximoron comic, „cea mai bărbată dintre toate femeile” (v. 1108 πασῶν ἀνδρειοτάτη). Mai mult, bărbații se descriu drept „cuprinși de vraja ta” (v. 1010 τῇ σῇ ληφθέντες ὕπνῳ), unde termenul „vrajă” (gr. ὕπνῳ), denumea inițial o pasăre, „capîntortura” sau „sucitoare”, despre care se credea că are proprietatea de a aduce înapoi iubiții necredincioși³. În final, bărbații

¹ Cf. Sommerstein 1990, 208.

² Sărbătoarea ateniană în cinstea lui Dionysos din luna Lenaion (Ληναίων), numită apoi Gamelion (Γαμηλιών), la sfârșit de ianuarie și început de februarie, atunci când aveau loc reprezentații dramatice, mai ales comedii.

³ Pentru rolul acestei păsări în magie relevant este refrenul din Idila II, *Vrăjitoarele* (Φαρμακεῦσαι), a lui Theocrit. Cf. Georgescu: 2010, 260.

declară că „grecii ți-au încredințat în comun toate plângerile (spre a le rezolva)” (σοι κοινῇ τὰγκλήματα πάντ' ἐπέτρεψαν). Doar că, având în vedere ambiguitatea formulării, s-ar putea înțelege și că „ți-au adresat toate învinuirile”. Toate aceste referințe au fost interpretate, în general, de-a lungul timpului, în cheia rolului revoluționar pe care îl joacă femeia de acum înainte în cetate. Propunem însă și o altă perspectivă. Poate că în spatele Lysistratei și a avântului ei revoluționar ar trebui bănuită figura politicianului Alcibiade, care ar corespunde din trei puncte de vedere acestor caracterizări. Era, pe o parte, un personaj incriminat pentru orientarea sa sexuală incertă, de aici și oximoronul glumeț de mai sus. Avea o putere de seducție pe care i-o recunoșteau și dușmanii („vraja”), iar capacitatea lui de „a-i întoarce din drum” pe greci era pusă în discuție chiar în lunile premergătoare reprezentării piesei. În al treilea rând, posibila interpretare a „plângerilor” date spre rezolvare Lysistratei, drept „învinuiri” la adresa lui Alcibiade din partea tuturor grecilor, ar putea trimite la realitatea că Alcibiade era dat în urmărire atât de atenieni, cât și spartani, motiv pentru care se refugiase la perși, de unde încerca să-și negocieze întoarcerea prin instaurarea unui regim oligarhic.

Preocuparea lui Aristofan pentru un eveniment politic în desfășurare și nu pentru cauza păcii în general mai poate fi dedusă și dintr-un amănunt care, la o citire rapidă a piesei, poate trece neobservat. În dialogul dintre Cor și ambasadorul atenienilor, venit să negocieze acordul de pace, autorul strecoară o aluzie la un eveniment relativ recent de la Atena. Corifeul îl avertizează astfel pe ambasador: (vv. 1093-1094)

XO. εἰ σωφρονεῖτε, θαιμάτια λήψεσθ', ὅπως
τῶν ἐρμokoπιδῶν μὴ τις ὕμᾱς ὀψεται.

CORIFEUL

„Dacă aveți minte, vă veți pune la loc mantalele, ca nu cumva să vă zărească vreunul din neamul spărgătorilor de Herme.”

În context, replica trebuie înțeleasă plecând de la postura falică în care apare ambasadorul atenian, cu simțurile aprinse după o prea îndelungată abstenență, din pricina grevei femeilor. El trebuie să se ferească ca nu cumva să-i fie retezată bărbăția de vreun „spărgător de Herme” (ἐρμokoπιδης). Dincolo de funcția comică a pasajului, aceasta este o aluzie explicită la scandalul care a zguduit Atena în 415 î.Hr., amintit de Tucidide în istoria sa (Thuc. 6.27). Cu o noapte înaintea plecării flotei ateniene spre Sicilia, statuile lui Hermes (Hermele) au fost mutilate, spărgându-li-se „părțile din față” (τὰ πρόσωπα). Comentatorii moderni, bazându-se pe mărturie din alte izvoare (cf. Hdt. 2.51), interpretează cuvântul cu referire atât la fețele zeilor, cât și la protuberanța falică cu care erau prevăzute aceste statui. În plus, cei de care trebuie să se ferească ambasadorii atenieni poartă un nume construit cu sufixul patronimic -δης, lăsându-se subtil impresia că ei aparțin unei familii nobile. Astfel, pentru spectator, se creează impresia că în oraș ar mai putea exista unii din cei care participaseră la această mutilare¹. Credem că nu doar aceasta este aluzia, ci și că, oricând, poate izbucni o nouă conspirație, cu aluzie la cea care se pune la cale în acel moment.

¹ Observația îi aparține lui Sommerstein 1990, 211.

Astfel, Aristofan introduce o „șopârliță” în mintea spectatorilor, un avertisment pentru cei care au urechi de auzit.

Toate aceste amănunte scot în evidență, aluziv, preocuparea lui Aristofan pentru evenimentul momentului, posibila răsturnare a democrației și instituirea unei oligarhii, mai mult decât cauza generală a păcii, care pare doar pretextul unui mesaj mai voalat exprimat. Pe un plan mai general, întreaga revoltă a femeilor împotriva ordinii existente ar putea fi o metaforă pentru pericolul unei răsturnări (στάσις) a ordinii stabilite. În contextul anului 411 î.Hr., pacea părea mai improbabilă ca niciodată și chiar și susținătorii ei cei mai înfocați erau, probabil, atunci mult mai concentrați pe revenirea Atenei după înfrângerea din Sicilia. Pericolul desprinderii aliaților și răsturnarea democrației, în folosul unei alianțe cu perșii, planau asupra cetății.

Precum Dicaipolis în *Acharnienii*, tot astfel, în *Lysistrata*, singura care susține cauza păcii pare a fi protagonista care dă numele piesei. Există însă o diferență majoră. În *Acharnienii*, Dicaipolis pare să fie cel care controlează evenimentele, iar el nu este obiectul de răs al celorlalți, spectatorii amuzându-se de alte situații. În *Lysistrata* însă, protagonista, al cărei nume este, de altfel semnificativ („cea care demobilizează armata”), pare să fie chiar ea obiectul de răs al celorlalți. Este singurul om serios, în vreme ce toți ceilalți glumesc, mai ales de ea. În mod constant, printr-un joc complice între autor și spectatori, Lysistrata este lăsată „pe dinafară”, iar impresia generală este că prezența ei mereu solemnă este și sursa comicului. Când ea, la începutul piesei, le pune pe femei să facă un jurământ în care să promită cu hotărâre că nu vor mai avea relații cu bărbații, celelalte femei preferă să repete o lozincă care circula probabil în epocă: „războiul să meargă mai departe!” (v. 129 ὁ πόλεμος ἐρπύτω). Dincolo de gluma din context, este posibil ca aceasta să fie fost voința celor mai mulți.

Pe lângă pretinsa intenție „pacifistă” a piesei, *Lysistrata* a fost receptată, mai ales în ultimul secol, ca o piesă „feministă”, ca și cum ar fi anticipat milenar mișcarea de emancipare din ultimul secol. Protagonista Lysistrata este văzută ca cea care a reușit să le organizeze pe celelalte femei în așa fel, încât să preia conducerea cetății spre o guvernare mai bună decât cea pe care o asiguraseră bărbații. În vreme ce bărbații aduseseră cetatea în pragul distrugerii, implicând Atena într-un război devastator, femeile, luând inițiativa, propun și impun pacea spre prosperitatea tuturor.

În aceeași epocă în care Aristofan compunea această piesă, istoricul Tucidide recrea discursul lui Pericles, rostit după sfârșitul primului an de război. O frază de la sfârșitul celebrului discurs funebru, citată încă din Antichitate¹, ar trebui să fie baza de discuție pentru ceea ce credeau, probabil, cei mai mulți atenieni despre rolul femeii în societatea ateniană clasică: (Thuc. 2.45) „Iar dacă trebuie să amintesc ceva și despre virtutea femeiască, cele câte vor fi acum în văduvie, voi exprima totul printr-un scurt îndemn. Căci veți avea parte de o mare glorie, și dacă nu ajungeți să fiți mai prejos de natura cu care existenți, și dacă printre bărbați, fie că e vorba de virtute sau

¹ Cf. Plut. M.242e.

dojană, ați avea o faimă cât mai mică”¹. Aceste cuvinte, interpretate de unii drept o expresie a misoginismului societății grecești, scot mai degrabă în evidență o misiune diferită a femeilor în epoca despre care vorbim. Dincolo de orice amănunt, a considera că piesa lui Aristofan este vizionară în această privință și luptă cu stereotipurile epocii de acest tip este, credem, o eroare de înțelegere a rolului comediei vechi în contextul atenian al momentului.

Epoca modernă a transformat-o pe protagonista Lysistrata în prototipul femeii care își depășește condiția impusă de societate și reușește, prin spargerea barierelor, să anuleze stereotipurile care impuneau femeilor o viață retrasă și total neimplicată în treburile publice. Dintr-o comedie anterioară, *Acharnienii*, credem că rezultă mai bine adevărata părere a lui Aristofan, în particular, și a comediei vechi, în general, asupra implicării femeilor în politică. Concubina lui Pericles, Aspasia, este atacată pentru influența nefastă avută asupra liderului atenian în declanșarea războiului prin impunerea de sancțiuni cetății Megara. Comedia epocii ironiza relația Aspasia-Pericles, ea supranumită „Hera”, el „Zeus”, reproșul ascuns fiind că generalul atenian ajunsese „sub papucul” unei femei, care, de altfel, avea un statut incert, căci nu-i era soție. În plus, aceiași Aspasia i se mai spunea „Elena” (cea din Troia) sau „Omphale” sau „Deianeira”, pentru rolul nefast avut asupra lui Pericles și pentru moralitatea ei îndoielnică, căci era acuzată că patrona o rețea de curtezane².

Impresia generală pe care o lasă citirea în amănunt a piesei este că, pentru public, sursa constantă a comicului este seriozitatea Lysistratei. Ea este, cu consecvență, luată peste picior de toate celelalte personaje, fie direct, fie prin neseriozitatea cu care toată lumea tratează propunerea ei de pace. Femeile pe care le convoacă vorbesc în doi peri, iar apoi, după ce acceptă, la insistențele Lysistratei, să se refugieze pe Acropole, publicul râde de felul în care femeile găsesc fel de fel de pretexte pentru a evada. Jurământul pe care îl fac, promițând că nu vor mai avea nicio relație cu soții lor, le scoate în evidență tocmai ezitarea („Vai, mi se înmoaie genunchii”, v. 215-216 *παπαῖ, ὑπολύεταί μου τὰ γόνατα*, exclamă una dintre ele). Negocierea dintre, pe de o parte, Lysistrata și, pe altă parte, ambasadorii spartani și atenieni, este și ea relevantă. În timp ce protagonista, prezentând trunchiat istoria, încearcă să-i manipuleze, ambasadorii fac glume pe seama ei în complicitate cu spectatorii. Nu este exclus ca spectatorii să se fi amuzat mai degrabă de o replică a corului, precum (v. 1039) „Nu poți trăi nici cu nemernici, nici fără nemernici!” (gr. οὐτε σὺν πανωλέθοισιν οὐτ' ἄνευ πανωλέθρων), cu referire la femei, decât să fie însuflețit de activismul Lysistratei³.

Cele câteva contexte menționate mai sus sunt menite să atragă atenția că receptarea piesei *Lysistrata* în epocă modernă ca o piesă anti-război și „feministă”, în sensul modern al cuvântului, este în bună măsură abuzivă în raport cu intenția autorului. Credem că mesajul piesei, așa cum a fost el pregătit de Aristofan pentru

¹ Thuc. 2.45 εἰ δέ με δεῖ καὶ γυναικείας τι ἀρετῆς, ὅσαι νῦν ἐν χηρείᾳ ἔσονται, μνησθῆναι, βραχεία παραινέσει ἅπαν σημανῶ. τῆς τε γὰρ ὑπαρχούσης φύσεως μὴ χεῖροσι γενέσθαι μῦν μεγάλη ἡ δόξα καὶ ἥς ἂν ἐπ' ἐλάχιστον ἀρετῆς περὶ ἡ νόγου ἐν τοῖς ἄρσεσι κλέος ᾖ.

² V. studiu introductiv „Singur în cetate” din Franga, L. & Georgescu, Th. 2019.

³ De la un predecesor al lui Aristofan, Susarion, se păstrează câteva rânduri care pot completa spiritul comediei vechi: (Sus. *frag.* 3) „femeile sunt un rău; dar totuși, cetățeni, nu poți locui o casă fără un rău” (κακὸν γυναικες· ἀλλ' ὅμως, ὦ δημόται, / οὐκ ἔστιν οἰκεῖν οἰκίαν ἄνευ κακοῦ)

publicul atenian din anul 411 î.Hr. era legat, în bună parte, de pericolul răsturnării democrației și de instaurarea oligarhiei, iar pledoaria pentru pace, perfect valabilă în comediile autorului de la începutul războiului, era acum doar o perdea de fum în spatele căreia atât autorul, cât și spectatorii erau mai interesați de agenda politică fierbinte internă.

Referințe bibliografice

- Franga, L. & Georgescu, Th. 2019. *Acharnienii*, București: Eikon.
- Georgescu, Th. 2010. *Poezia elenistică. Theocrit. Idile*. București: Editura Universității din București.
- Gomme, A. W. & Andrewes, A. & Dover, K. J. 1981. *A Historical Commentary on Thucydides*. Oxford: Clarendon Press.
- Perusino, F., & Beta, S. 2020. *Aristofane, Lisistrata*. Roma: Fondazione Lorenzo Valla / Mondadori.
- Sommerstein, A. H. 1990. *The Comedies of Aristophanes, Vol. 7: Lysistrata*. Warminster: Aris & Phillips.
- Stuttard, D. 2010. *Looking at Lysistrata. Eight essays and a new version of Aristophanes' provocative comedy*, London: Bloomsbury.
- New Pauly – Manfred Landfester, Hubert Cancik, Helmuth Schneider (eds.). 2006. *Brill's New Pauly: Encyclopaedia of the Ancient World*, Brill.